

Українська мова

Варзацька Л.О.

Зроть Г.Є.

Шильцова Л.М.

«УКРАЇНСЬКА МОВА»

ПІДРУЧНИК ДЛЯ 4 КЛАСУ

загальноосвітніх навчальних закладів

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН
2015

УДК 811.161.2(075.2)

ББК 81.2Укр-922

В 18

Рецензенти:

Ткачук Т.П., кандидат філологічних наук, викладач кафедри філологічних та суспільних наук
Вінницького обласного інституту післядипломної освіти

Онишків О.П., вчитель початкових класів вищої категорії ЗОШ I-III ст. №24 м. Тернополя,
вчитель-методист

Варзацька Л.О.

В 18 Українська мова : підручник для 4 кл. загальноосвіт.
навч. закл. / Л.О. Варзацька, Г.Є. Зроль, Л.М. Шильцова.
— Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2015. —
208 с. : іл. + 1 електрон. опт. диск (CD). — Електрон. вер-
сія. — Режим доступу: <http://www.bohdan-digital.com/edu>.

ISBN 978-966-10-1814-2

УДК 811.161.2(075.2)

ББК 81.2Укр-922

Охороняється законом про авторське право.

*Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.*

ISBN 978-966-10-1814-2

© Варзацька Л.О., Зроль Г.Є., Шильцова Л.М., 2015

© Навчальна книга — Богдан, оригінал-макет, 2015

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

— початок матеріалу
кожного уроку

— правила для
запам'ятовування

— робота
всіх учнів класу

— поради Вченого
Лиса

— робота в групах

— словникова робота

— робота в парах

— каліграфічна
хвилинка

— дай відповідь на запитання,
зроби висновок

— домашнє
завдання

— переглянь,
прослухай

Піктограмою у підручнику позначено ті його складові, які можна відкрити у pdf-файлі або скориставшись CD, що входить у комплект.

У зв'язку з великим обсягом електронної складової підручника, у pdf-файлі активною є тільки її частина. Для завантаження всіх матеріалів треба перейти за посиланням: <http://www.bohdan-digital.com/edu>.

Як нема без зірок небозводу,
як блакиті без сонця нема,
так і мови нема без народу,
і народу без мови нема.

Володимир Забаштанський

МОВА І МОВЛЕННЯ

§ 1. Мова в житті народу

**Мова — це серце народу:
гине мова — гине народ**

Іван Огієнко

1. 1. Розгляньте малюнок і виразно прочитайте вірш.

Рідна мово, зелена діброво!
Чую пісню твою запашну.
Ти квітуєш пелюстками слова.
Я — листочок в твоєму саду.

Петро Перебийніс

2. *I варіант* — перебудуйте третє речення в спонукальне з окличною інтонацією; *II варіант* — побудуйте графічну модель останнього речення, уписуючи до неї службові слова.

2. 1. Спиши. Із складів утвори слова. Запиши їх.

си св во сю

2. Спиши прислів'я. Як ти розумієш його зміст?

Слово до слова — зложиться мова.

3. 1. Розглянь малюнок і прочитай оповідання. Чому так названо текст?

ОЙ ПІДУ Я ЛУГОМ...

Це запам'яталося мені на все життя.

Заходило сонце. Я стояв біля хати й дивився на поле. Жовтіла пшениця. Усміхалося блакитне небо. У саду гули бджоли.

І ось із поля почулася тиха пісня. Співала її жінка. Запам'яталися мені перші слова:

Ой піду я лугом, лугом-долиною,
та чи не зустрінусь з родом-родиною...

Той день став для мене дорогим уроком рідної мови. Я люблю свою рідну, дорогу українську мову. Як землю, на якій народився. Як свою милу матусю. Як Україну стражденну і пісню славетну — рідне слово, барвисте, пахуче, дзвінке (За Василем Сухомлинським).

2. З чим порівнюється рідна мова? Чому?

3. Порівняй оповідання В. Сухомлинського і вірш П. Перебийноса, вміщений до вправи 1. Що в них спільне? Що відмінне?

4. Спиши той уривок із оповідання, який тобі найбільше припав до душі.

океа́н

тепе́р

4. 1. Прочитай текст.

Важко навіть сказати, скільки людей доклали зусиль, щоб ми з вами могли читати і писати.

Ми одержали у спадок сучасну **українську літературну** мову — багату, розвинену, гнучку. Нею можна висловити все: від найскладніших найновіших наукових відкриттів до найвеселіших віршів, пісень, оповідань.

Особливо почесне місце належить Тарасові Григоровичу Шевченку, який обробив, відшліфував і показав світові дорогоцінне каміння — мову простого, пригнобленого тоді народу України (*За Аллою Коваль*).

2. Що можна висловити українською мовою? Запиши словами з тексту.

3. Запиши шість прізвищ українських письменників.

§ 2. Збагачення мови новими словами

Світить рідне слово, як жива вода

Богдан Чепурко

5. Прочитай строфу з поезії Дмитра Білоуса. Знайди в тексті антоніми і випиши їх.

— Я читала, — повідає Люда
стишеній цікавій дітворі, —
що слова так само, як і люди,
молоді бувають і старі.

6. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

ка та ре ра та ке

2. Що означають ці слова? Де можна знайти їх тлумачення? Які ще словники ти знаєш? Як розміщують слова в словниках?
3. Яке з цих слів ти віднесеш до старих слів, а яке — до молодих (нових)? Чому?

7. 1. Прочитайте поетичні рядки. Випишіть слова, які вживаються в повсякденному мовленні.

Є на землі такі слова,
що не старіють: буря й вітер,
вода і сонце, і трава ...
Лиш там, де вже душа німа,
словам тим одгуку нема!

Максим Рильський

2. Доповніть ряд виписаних слів своїми прикладами.
8. Прочитай слова. Чи вживаються вони зараз у мовленні? Як називають такі слова? Добери до них із довідки сучасні відповідники і запиши слова парами.

Корогва, крам, уста, рать, стольний град, врата, спудеї, піїти, свита.

Слова для довідки: губи, військо, прапор, товар, ворота, столиця, поети, студенти, плащ.

9. 1. Прочитайте тексти. Який з них художній, а який — науково-популярний? Чому?

I. Тут зібрали віче. На нього зійшлася вся рать. Вої були стомлені й пригнічені тим, що сталося. Мову почав старійшина роду росавичів Ворон, одноокий похмурий чолов'яга (*Володимир Малик*).

II. Сьогодні комп'ютер міцно увійшов у наше життя. Якщо з'єднати слова *Інтернет* та *етикет*, отримаємо *нетикет*. Нетикет — правила поведінки користувачів мережі Інтернет. Світова павутина здається величезною, але не

слід забруднювати її непотрібною інформацією, вивішувати і розсилати порожні та однакові повідомлення.

2. У художньому тексті знайдіть старі слова й усно доберіть до них сучасні відповідники.

3. Запишіть головне правило користувачів мережі Інтернет.

10. 1. Спиши. У кожному рядку підкресли «зайве» слово. Обґрунтуй свій вибір.

а) Глас, звук, голос, шум, шепіт.

б) Область, місто, район, повіт, селище.

в) Кліпмейкер, продюсер, бізнес-леді, дизайнер, кравчиня.

2. Пригадай, у яких творах української літератури вживаються наведені старі слова.

§ 3. Культура мовлення і культура спілкування

Сію дитині в серденько ласку

Варвара Гринько

11. 1. Прочитай вірш. Які слова ввічливості вжито в тексті? Чи можна ці слова вимовляти незадоволено, з похмурым обличчям?

Сію дитині в серденько ласку.

Сійся-родися ніжне «Будь ласка»,

вдячне «Спасибі», «Вибач» тремтливе —
слово у серці, як зернятко в ниві.

Варвара Гринько

2. Знайди у вірші спонукальні речення. З якою метою вони вжиті? Як на письмі виділяється звертання? Як кажуть про людину, яка вживає слова ввічливості?

будь ласка

до побачення

12. Із складів утвори слова. Запиши їх. Які ці слова за значенням?

Ввічливість

13. 1. Прочитайте і запам'ятайте правила чемності.

Куди б ти не прийшов: у школу, в гості, в установу — вітайся першим. Якщо ти йдеш зі старшими і вони вітаються з кимось, ти маєш вітатися також.

Неабияке значення має тон розмови. Хіба можна вітати людину з незадоволеним, похмурим виразом на обличчі?

Умій вислухати свого співбесідника. Не перебивай його. Важливо уміти вчасно й доречно підтримати розмову.

2. Складіть діалоги і розіграйте ситуації: *I варіант* — хто вітається першим, якщо зустрілися молодший і старший, хлопчик і дівчинка; *II варіант* — у яких випадках замість «Добрий день!» можна говорити «Привіт!».

14. 1. Розгляньте малюнок і прочитайте казку в особах.

БУДЯК, МІМОЗА І ТРОЯНДА

За металевою огорожею Казкового Саду простяглася дорога, а на її узбіччі ріс звичайнісінький дикий Будяк. Диким його прозвали тому, що він не дотримувався навіть найпростіших правил поведінки.

Одного разу Будяк дістався до самісінької огорожі і крізь неї побачив Мімозу. Не моргаючи, Будяк почав прискіпливо її розглядати.

Мімоза була гарно вихована, і від такого безцеремонного погляду відчула себе ніяково.

— Ось бачиш, мене навіть здаля всі помічають, — з погордою звернувся до Мімози Будяк і, не соромлячись, продовжував:

— А ти і кольором, і поведінкою надто скромна. Такі зараз не в моді! І життя твоє якесь буденне! — докоряв Мімозі Будяк... (За Наумом Осташинським).

2. Продовжіть казку. Скористайтесь робочими матеріалами Вченого Лиса й побудуйте та запишіть діалог Будяка і Троянди.

Нащо ображаєш беззахисну Мімозу; не зможе грубо відповісти; твої колючки, щоб чіплятися; мої шипи — щоб захищатися; скромність, ніжність і красу треба захищати.

15. Із розсипаних слів склади і запиши прислів'я. Поясни, чому так кажуть.

По, птицю, пір'ю, пізнають, людину, а, по, мові.

Завдання і запитання для повторення

1. Яке значення має мова в житті народу?
2. Назви п'ять старих слів і п'ять — нових. У яких творах вони зустрічаються?
3. Що таке спілкування?
4. Які ознаки культури усного мовлення, а які — писемного?

ТЕКСТ

§ 4. Заголовок.

Найважливіші в тексті слова

Я поцілую мальву у щоку

Ліна Костенко

16. 1. Прослухайте музику Петра Чайковського «Вальс квітів». Прочитайте вірш. Який настрій викликають ці твори?

Айстри задумані, квіти останнії,
осені пізньої сльози багряннії...
Сумно шепочеться вітер над вами,
і обмиває вас небо дощами.

Володимир Сосюра

2. Пригадайте, за якою ознакою добирають заголовок до твору. Доберіть до вірша заголовок.

Заголовок передає те найважливіше, що змальовано на картині або в тексті.

Зрозуміти найважливіше допомагають запитання:
Про що розповідається? Чого навчає твір?

17. Яка твоя найулюбленіша квітка? Придивися до неї. Що особливе в її кольорі, формі? Послухай «голос» своєї улюблениці. Уяви себе цією квіткою. Спробуй визначити її характер.

18. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

зо зу м нець ри ци ки

2. Довідайся, чому ці квітки отримали таке наймення.
3. Спиши речення.

Я поцілую мальву у щоку.

Ліна Костенко

19. 1. Прочитайте оповідання. Якими словами змальовано пишні барви мальв? До яких частин мови належать ці слова?

Палахкотять біля вікон животрепетним вогнем розвихрені мальви. Шугають червоними язиками багаття під самісіньку стріху. Так і гляди, від їхнього полум'я загориться хата!

Ніхто не знає, коли й хто посадив їх на сонячному причілку. Мати кажуть, що ті рожі посадила колись давним-давно ще бабуся в свої дівочі літа (*За Іваном Цюпою*).

2. Поміркуйте, чи є це оповідання текстом. Чому ви так вважаєте?
3. Доберіть до даного тексту заголовок: *I варіант* — який допомагає зрозуміти, про що розповідається; *II варіант* — який спонукає задуматися, чого навчає твір.
4. Спишіть ту частину оповідання, в якій описуються вогненні барви мальв.

20. 1. Спиши текст, добираючи з дужок потрібні слова.

Людам мальва відома здавна. Ще древні греки й римляни цінували й розводили (мальву, цю квітку). Тільки для них мальва була не квіткою, а лікарською рослиною і... салатом. З її молодих листочків (вони, греки, люди) готували смачні, корисні для здоров'я салати. Вони й назвали (її, квітку, рослину) мальвою (*За Аллою Коваль*).

2. Які історичні відомості про мальву повідомляє автор?
3. Порівняй тексти про мальви (вправа 19 і вправа 20). Який із них художньо описує квіти, а який — подає точні наукові відомості?
4. Поміркуй, який заголовок можна дібрати до тексту Алли Коваль. Запиши його.

Квітка радості

21. 1. Прослухай музичний уривок твору Едварда Ґріґа «Ранок» і виразно прочитай вірш. Яким почуттям пройняті ці твори? Запиши вірш з пам'яті.

Знову ранок, знову світ!
Знову квіти і проміння,
і надії, і тремтіння,
і усмішка, і привіт.

Микола Вороний

2. Підкресли іменники. Чому вони переважають у вірші? Яке враження цим створюється?
3. Побудуй звукові моделі слів, у яких звуків менше, ніж літер.

22. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

ла шко на ти зя

2. Спиши поетичні рядки.

Болять майбутнім, школо, твої груди.
Нехай святиться твій простий поріг!

Іван Драч

гардероб

мізінець

23. 1. Прочитайте. Визначте, який це текст: художній чи науково-популярний. Які слова і речення допомогли зрозуміти його зміст?

Школа — слово грецького походження. У перекладі воно означає «місце радості», «вчена бесіда», «розумне дозвілля».

У Давній Греції навчальні заняття (їх називали словом «сколе») проходили у формі наукових бесід. Двійок не

ставили, домашніх завдань не було. Зате існували тілесні покарання за порушення. Учнями були тільки хлопчики.

На слов'янські землі школа прийшла тисячу років тому. В ній вчилися тільки діти заможних людей. Так грецьке слово *сколе* по дорозі до нас стало *школою*.

2. Доберіть до тексту заголовок.

3. Випишіть словосполучення, які пояснюють зміст слова *школа*.

24. 1. Розгляньте малюнок і прочитайте уривок з оповідання.

КОНВАЛІЯ ПІД ВІКНОМ

Уже півроку **нездужає** Наталочка. Тяжка в неї **недуга**: ноги не рухаються, мов чужі. Лежить Наталя вдома у постелі день і ніч.

Ми не забуваємо про свою однокласницю, ходимо до неї **щодня**.

Весною Наталине ліжко поставили біля вікна. Вона **дивиться** на траву, листя й каже:

— Як мені хочеться походити по траві!

А то раз Наталя побачила зелені листочки, немов долоньки.

— Дивіться, — шепоче вона, — конвалія!

Наталя була така рада, аж щічки **зарум'янилися**.

Та сталося лихо. Вночі була велика злива. Рано-вранці, до сходу сонця, коли Наталя ще спала, ми прийшли в садок і побачили: конвалія лежить зламана.

Що ж робити?.. (За Василем Сухомлинським).

2. Скористайтесь робочими матеріалами Вченого Лиса і продовжіть оповідання. Підготуйтеся виразно розповісти твір в особах.

Наталя засмутиться; сходили до лісу; викопали кущик; посадили під вікном; дивись, як біліють дзвіночки; а я боялася; гроза; вітер; снилося, що буря зламала конвалію.

3. Поміркуйте, чому оповідання має такий заголовок. Назвіть слова, які зв'язують речення в даному тексті.
4. Випишіть із тексту виділені слова. Запам'ятайте їх правопис.

25. Напиши листа своєму другові (своїй подрузі). Вислови в листі власні міркування про дружбу.

§ 5. Тема і основна думка тексту

Всі на світі сльози б я вітер...

Тетяна Майданович

26. 1. Прослухай вірш та музику, яка зображає вітер. З якою інтонацією слід читати першу строфу? другу? Чому ти так думаєш?

Вітер має тисячі рук,
ними він розгладжує луг,
з кручі різко кинеться вниз,
розкуйовджує верболіз.

От би мати рук, як той вітер!
Всі на світі сльози б я витер...
Тетяна Майданович

2. Добери до вірша заголовок.
3. Доведи, що: 1) заголовки «Тисячорукий вітер», «Для чого вітрові тисячі рук?» допомагають зрозуміти, про кого або про що розповідається у вірші; 2) заголовок «Всі на світі сльози б я витер...» спонукає задуматися, чого навчає твір.
4. Пригадай, що таке тема і основна думка тексту.

У тексті про когось або про щось розповідається, доводиться якась думка чи описується предмет (явище). Це тема тексту.
Текст створюється з певною метою. Це його основна думка.
Зрозуміти основну думку допомагають запитання:
Чого навчає текст? Що в ньому засуджується?

27. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

чуй ність бай ду жість

2. Утвори від записаних слів прикметники чоловічого і жіночого роду.

28. 1. Спиши приказки. Про кого так кажуть?

Моя хата скраю. А там хоч трава не росте.

2. Чи легко жити серед байдужих людей? Чи можна від них дочекатися допомоги, співчуття, поради, підтримки? Чи розділить така людина твою радість, твоє горе?
3. Розкажи, хто до тебе завжди чуйний, уважний, хвилюється за тебе, вболіває, радіє твоїм радощам і успіхам.

29. 1. Розгляньте малюнок і прочитайте оповідання.

НАШ ТАТО ОДУЖАВ

Зустріла Катруся на подвір'ї двох своїх однокласників і поділилася радістю:

— Наш тато одужав.

Петро й Гриць подивилися на Катрусю, знизали плечима і, нічого не сказавши, побігли ганяти м'яч. Катруся підійшла до дівчаток.

— Наш тато одужав, — сказала вона й засяяла на радість.

Одна з них — Ніна — здивовано спитала:

— Ну то й що?..

Катруся відчула, як до горла підкотилася грудка, і їй стало важко дихати. Вона відійшла до самотньої тополі та гірко заплакала (*За Василем Сухомлинським*).

2. Визначте тему й основну думку оповідання.

3. Що ж так образило Катрусю? Чому вона гірко заплакала? Напишіть відповіді на запитання кількома реченнями.

30. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Коли діти дізналися, що Оля від'їжджає в інше місто назавжди, то дуже засмутилися. Вчителька запропонувала провести дівчинку і щось їй подарувати та побажати.

Діти намалювали сонце, що означає щастя, квітку соняха — радість, двох лелек — дружбу, бджолу — працьовитість. А один хлопчик зобразив метелика і пояснив, що він уособлює красу.

Повертаючись додому з вокзалу, діти запитали у вчительки:

— А уроки сьогодні будуть?

— У нас сьогодні був найважливіший урок, — відповіла вчителька.

2. Випиши частину тексту, в якій розповідається про те, що бажали діти Олі.

3. Чи забудуть діти свою однокласницю? Як будуть спілкуватися? Що можна сказати про учнів цього класу? Чого навчив їх цей урок?

Не похитнеться дуб-витязь у злую негоду

З народного

31. 1. Прочитай вірш.

Ще в дитинстві я ходив у трави,
в гомінливі трепетні ліси,
де дуби мовчали величаво
у краплинах ранньої роси.

Василь Симоненко

2. Запиши поетичні рядки з пам'яті.

3. Підкресли іменники та зв'язані з ними за змістом прикметники.

вранці

вдень

ввечері

32. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

го ро би на по до розж ник

2. Поміркуй, чому ці рослини отримали такі назви.

33. 1. Прочитай слова. Як, на твою думку, їх можна згрупувати?

Глід, ячмінь, тополя, дуб, овес, верба, бузина, сосна, квасоля.

2. Запиши слова групами.

34. 1. Опиши крони різних дерев — дуба, тополі, верби, ялини, липи. Що вони тобі нагадують? Крона якого дерева схожа на парасольку? свічку? конус? кулю?

2. Спробуй придумати віршовану загадку про будь-яке з цих дерев.

35. 1. Розглянь малюнок із зображенням дуба. Уяви, що за цією ілюстрацією ти маєш скласти текст-опис і надіслати його на конкурс у журнал «Соняшник».

2. Пригадай, як будується такий текст. Склади і запиши опис, за потреби використовуючи робочі матеріали Вченого Лиса.

ЩО ЦЕ ЗА ДЕРЕВО?

Зачин (загальне уявлення про предмет)	Могутнє листяне дерево
Основна частина (ознаки предмета)	Стовбур міцний, товстий, з візерункастою корою. Крона нагадує ... Гілля крислате; високо підносить до неба ... Листки темно-зелені, різьблені, ... Цвіте сережками. Плід — ...

3. Прочитай записаний твір. Чи немає в ньому докучливих повторень тих самих слів? Як їх усунути? Скористайся порадами Вченого Лиса.

Щоб побудувати висловлювання та вдосконалити його зміст, скористайся запитаннями *що хочу сказати? для чого?* Вони допомагають нам зорієнтуватися в умовах спілкування: знайти важливе, вилучити зайве, додати пропущене.

36. 1. Уявіть себе редакторами. Прочитайте текст-розповідь. Чи відповідає його зміст заголовкові? Чи немає чогось зайвого?

ЯКИМ ВИРОСТАЄ ДУБ У ПЕРШИЙ РІК СВОГО ЖИТТЯ

Дуб у перший рік життя утворює стрижневий корінь довжиною більше метра. А ось над землею він виростає не вище, як на десять сантиметрів. Дуб не скидає листя аж до самої весни.

2. Пригадайте, за якою ознакою будуємо текст та поліпшуємо його зміст.

3. Запиши удосконалений текст.

§ 6. Будова тексту

Ростуть опеньки у тумані серед сосонок і беріз

Ліна Костенко

37. 1. Прочитай і відгадай загадку.

Гречка в полі, жито в полі,
а ось тут у глушині
вирастають парасолі —
хоч маленькі, та смачні.

Микола Петренко

2. Які слова допомогли тобі здогадатися, що описуються гриби? До яких частин мови належать ці слова?
3. До якого слова загадки відноситься дана звукова модель?

— 0 | — 0 | — — 0' | = 0 =

38. 1. Із поданих складів утвори і запиши слово.

pid re de vi zo ki

2. Чому ці гриби отримали таку назву?

3. Розглянь малюнок і спиши речення. Встанови зв'язок слів у ньому.

Ростуть опеньки у тумані серед
сосонок і беріз.

Ліна Костенко

4. Чи можна цей образний вислів Ліни Костенко використати як заголовок до малюнка? Чому?

39. 1. Прочитай уривок із казки.

Виткнувся із землі маслючок. Ніжка товстенька. Брунатний капелюшок на самі вуха насунутий, щоб ніхто не знайшов.

— З днем народження! — ласкаво привіталася травичка і розсунула стеблинки, місцем поступилася.

А гілка осики зронила кілька листочків, щоб ніхто не помітив (*За Олегом Буценом*).

2. Знайди в казці опис маслючка. Вислови припущення, яку вдачу мав маслючок. Чому ти так думаєш? Які риси зовнішності грибка переконують нас у цьому?

40. 1. Прочитайте текст. Знайдіть слова, що описують грибний струмочок. Яку картину ви уявили?

ГРИБНИЙ СТРУМОЧОК

Хто бував у горах в грибну пору, напевно, бачив цю дивовижу: гриби ланцюжком, один за одним, спускаються вниз по схилу, ніби грибний струмок пливе. Струмок? А може, тут і криється розгадка?

У горах так: пройде злива — і помчать шумні, швидкі потоки. Такий потік розміє грибницю і заріє її шматки по дорозі в землю. Спаде вода — і від струмка й сліду не буде. А грибниця залишиться, проросте грибами. От вам і грибний струмочок (*За Андрієм Сахаровим*).

2. Дайте письмову відповідь на запитання кількома реченнями (за варіантами):

I варіант. Яку дивовижу можна побачити в горах у грибну пору?

II варіант. Як утворюються грибні струмочки в горах?

III варіант. Чому грибні місця в горах називають грибними струмочками?

3. Який тип тексту — розповідь, опис чи міркування — потрібно використати в кожному з випадків? Доведіть свою думку.
41. Пригадай, як будуються тексти (розповідь, опис, міркування). За потреби користуйся таблицею.

ЯК БУДУЮТЬ ТЕКСТИ

	Розповідь <i>Що сталося?</i>	Опис <i>Який? Яка? Яке?</i>	Міркування <i>Чому?</i>
Зачин	Час і місце події.	Загальне враження чи уявлення про предмет (явище).	Твердження, яке потрібно довести.
Основна частина	Розгортання події.	Ознаки предмета (явища).	Доведення.
Заклучна частина (кінцівка)	Завершення події.	Висновок.	Висновок.

42. 1. Виразно прочитай уривок з оповідання.

В ДОЛАХ

Стоїть ліс. З дерев: берези, черемхи, дуби.

Восени опадає листя, жовкне, шелестить. Грає при світлі різними барвами. Іноді місцями жаріє проти сонця, мов саме полум'я.

Між ними одна сосна. Все зеленіє.

— Чого зеленієш? — накинулися дерева одного разу на неї. — Ми всі восени жовкнемо і скидаємо листя, а ти одна хочеш відзначитися в лісі?... (За Ольгою Кобилянською).

2. Продовж текст-розповідь. Як могли б розгортатися події?

3. Доповни і запиши речення.

I варіант. Восени листя жовтіє тому, що...

II варіант. Восени листя опадає тому, що...

Зелений листочок — сонячна комора

43. 1. Прочитай і відгадай загадку.

Моє листя хитромудре
і не схоже на кружальця.
Моє листя, мов долоні,
розчепірило п'ять пальців.

2. Які слова допомогли тобі здогадатися, про що йдеться в загадці? На які питання вони відповідають? До якої частини мови належать?

3. Побудуй звукові моделі слів, у яких літер більше, ніж звуків. Поясни їх правопис.

44. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. До яких частин мови вони належать? Як їх ще можна назвати? Виділи в них корінь.

то по ля то по ле вий

2. Спиши. Підкресли головні члени речення.

Красива осінь вишиває клени
червоним, жовтим, синім, золотим.

Ліна Костенко

45. 1. Уявіть себе вченими-біологами. Спробуйте дізнатися, чому зелений листок називають сонячною коморою. Пригадайте, як дихає і живиться рослина.

2. Поспостерігайте, як змінилися дерева, кущі, трави з приходом осені. Порівняйте два листочки — зелений і жовтий. Чому зелений листочок міцний, тугий, пружний? А який жовтий? Чому?

3. Прочитайте текст і поділіть його на частини. До кожної частини усно поставте запитання.

У зеленому листку є маленькі зелені зернята. Неозброєним оком їх не помітиш. Коли сонце світить, ці зернята ростуть і діляться. Так відбувається процес росту листка та

й усієї рослини. Окрім зелених зернинок, у листку є і жовті, а в деяких рослин — фіолетові, червоні. Коли сонце перестає світити, зелені зернинки зникають і залишаються тільки жовті, червоні або фіолетові. Так листочок змінює своє забарвлення.

4. Спишіть перший абзац тексту.

46. 1. Прочитай зачин і кінцівку тексту. Поміркуй, з чого зелені зернятка-кухарики варять обід для всього дерева. Що це за їжа?

2. Скористайся робочими матеріалами Вченого Лиса і склади основну частину.

ЗЕЛЕНИЙ ЛИСТОЧОК — СОНЯЧНА КОМОРА

Зачин	Зелений листок називають сонячною коморою, бо він вбирає та зберігає світло і тепло Сонця. Як це відбувається?	
Основна частина	Що за диво-кухарики живуть у листку? Із чого вони готують їжу? Як потрапляє у листок вода? Що вдихає листочок через отвори? Що видихає?	Крихітні зелені зернинки, їх не помітиш оком. Із сонячних променів, води й вуглекислого газу. Піднімається від коріння по... Вуглекислий газ; кисень.
Заключна частина	Під дією Сонця маленькі зернинки-кухарики утворюють крохмаль і цукор, якими живиться вся рослина. У листку, як у коморі, сонячна енергія залишається назавжди.	

3. Визнач тип тексту. Запиши основну частину.

§ 7. Про одне і те ж по-різному

**Річка плине, берег рвучи,
далі, далі попід кручі**

Леся Українка

47. 1. Прочитай і відгадай загадку.

Вибігла із джерела:

і лугами, і полями, та дрімучими лісами —
аж до моря допливла.

2. Порахуй, скільки у загадці іменників, прикметників, дієслів. Чому іменників найбільше? Яку широку панораму окреслюють іменники в нашій уяві?
3. Знайди на карті річку, яка протікає в твоїй місцевості. Простеж шлях своєї річки від джерела до моря чи озера.

48. Із розсипаних складів утвори слова. Запиши. Як їх можна згрупувати?

річ ка о зе ро мо ре

49. 1. Прочитай поетичні рядки. Запиши їх з пам'яті.

Річка плине, берег рвучи,
далі, далі попід кручі.

Леся Українка

2. Характер якої річки — рівнинної чи гірської — відображено у вірші? Прислухайся до звучання вірша. Які звуки часто повторюються? Яке цим створюється враження?

50. 1. Прочитайте уривок із порівняльного опису. Як його можна закінчити? Які прикметники-антоніми для цього слід вжити?

РІВНИННІ ТА ГІРСЬКІ РІЧКИ

Рівнинні річки тихоплавні. Вони не долають перешкод, а обминають їх. Поверхня річок спокійна. Вода в них прозора.

Гірські ріки...

Слова для довідки: бурхлива, швидкоплинна, стрім-
ка, шалена, могутня, каламутна.

2. Допишіть текст, скориставшись словами для довідки. За потреби звертайтеся до даної таблиці.

ЯК БУДУЮТЬ ПОРІВНЯЛЬНИЙ ОПИС

Зачин	Ставлять завдання, як відрізнити подібні між собою предмети (явища).	
Основна частина	<i>Перший спосіб</i>	<i>Другий спосіб</i>
	Відмінні ознаки предметів (чи явищ) описують одночасно.	Відмінні ознаки предметів (чи явищ) описують послідовно: спочатку — одного, потім — другого і т.д.

3. Порівняйте вірш Лесі Українки та побудований вами порівняльний опис. У якому з текстів річка описується образно? Який текст можна помістити в довідник, підручник з природознавства?

З огляду на умови спілкування, говоримо про одне й те ж по-різному: точно описуємо предмет (явище), або живописно, образно малюємо його.

51. 1. Розглянь малюнок і прочитай тексти.

1. Річка Прут бере початок у Карпатах. Має гірський характер. Довжина — близько тисячі кілометрів.

2. Попід поважно задумані гори, поміж килими гаїв, лугів, левад срібною стрічкою в'ється Прут. Пливе широко, розмашисто, журливо шепотить водами, неначе оповідає горам і рівнинам якусь одвічну казку (За Петром Козланюком).

2. Що спільного в цих текстах? Чим вони відрізняються?

3. Яка мета першого висловлювання?

4. Яка картина постає в уяві, коли читаєш другий текст? Знайди в цьому творі слова, які допомагають «почути» й «побачити» гірську річку.

5. Спиши текст, який тобі більше сподобався.

52. 1. Прочитай і спиши народні порівняння.

- ♦ Тиха, як вода в криниці.
- ♦ Пропав, як камінь у воді.

2. Про кого так кажуть? Поясни, чому ти так вважаєш.

Річка заснула в берегах

Ліна Костенко

53. 1. Прослухай музику Петра Чайковського «Листопад» та поетичні рядки. Яким настроєм вони пройняті? Які почуття будять?

Осінь брами свої замикала вночі,
погубила у небі журавлині ключі.

Ліна Костенко

2. Запиши вірш з пам'яті. Підкресли в цьому реченні головні члени.

вночі́

вчо́ра

54. 1. Спиши слова каліграфічно. Зверни увагу на їх правопис.

вдень ввечері вранці

2. Спиши речення.

Річка заснула в берегах...

Ліна Костенко

55. 1. Поспостерігаймо за нашою річкою. Чи готується вона до зими? Як саме?

Ми були біля річки навесні, влітку, ранньої осені. Які зміни ви помітили на річці тепер? Якою стала вербичка? Кому дарує свої листочки? Чи змінилися зелені водорості? Яким став берег? Де поділися рибки? жабки? раки? Де тепер птахи? Куди поховалися комахки?

Що робитиме річка взимку? Хто її змусить заснути?

2. Поміркуйте, що сталося б з усіма мешканцями річки, якби вона не вкривалася взимку кригою.

56. 1. Прочитай і порівняй тексти. Визнач їх типи.

I. Біля річки в мене є улюблене місце. Там росте вербичка, яку ми посадили разом із дідусем.

Одного весняного ранку дідусь приніс маленький саджанець. Ми вирішили посадити його на березі річки. Дідусь викопав ямку і опустив у неї вербичку, а я закидав коріння землею. Потім ми щедро полили деревце.

Наша вербичка привітно шелестить листям і дарує всім гарний настрій.

II. Велику користь державі приносять юні охоронці річок. Облік водойм, вивчення їх флори і фауни, порятунок молоді риби, патрулювання в районах рік та озер, спостереження за ростом і розвитком риб та інших мешканців водойм — ось далеко не повний перелік їхніх справ.

2. До першого тексту добери і запиши заголовок.
3. Передай зміст другого тексту одним реченням і запиши.

57. 1. Прочитай. Поміркуй, як допомогти забрудненій річці.

2. Доповни і запиши віршовані рядки, скориставшись словами для довідки. Добери до вірша заголовок.

Порятунку ... ріка,
бо не дбає байдужа
Річко-..., постривай,
підрости нам трішечки

Ми очистим твої ... —
стане нам і ..., й снаги.
Будеш ти блищати, як ...,
всім даруючи втіху й

Слова для довідки: рука, річечко, благає, береги,
скло, завзяття, дай, тепло.

Завдання і запитання для повторення

1. З яких частин складається текст?
2. Що виражає заголовок тексту?
3. Що таке тема і головна думка тексту?
4. Які є типи текстів? Чим вони подібні і чим відрізняються?
5. Назви ознаки тексту-міркування.
6. Які тексти використовують у листах? в довідниках і енциклопедіях? в усному мовленні?

РЕЧЕННЯ

§ 8. Види речень

Мені наснився тихий сад

Василь Стус

58. 1. Розглянь малюнок і прочитай вірш.

В сивому тумані,
в сині димовій —
яблука рум'яні,
груші медові.

Вміє одаряти
сотнями дарів
осінь, щедра мати,
всіх трудівників!

Максим Рильський

2. Скільки речень у вірші? Які це речення за метою висловлювання?
3. Постав запитання до кожного речення. Який розділовий знак треба ставити в кінці питального речення? Яке слово потрібно вимовляти з більшою силою голосу?
4. Перебудуй перше речення в окличне і запиши. Як його слід прочитати?
5. Перебудуй друге речення в спонукальне з окличною інтонацією. Виразно прочитай це речення.

59. 1. Попрацюйте з таблицею. Доберіть і запишіть відсутні речення.

ВИДИ РЕЧЕНЬ

За метою висловлювання	За інтонацією	
	Неокличні	Окличні
Розповідні (про щось розповідається або повідомляється)	Осінь вміє одаряти сотнями дарів.	
Питальні (про щось запитується)		Чи вміє осінь одаряти сотнями дарів?!
Спонукальні (висловлюється спонукування до дії: прохання, порада, застереження, заборона, заклик, наказ тощо)		

2. З якою метою ми вживаємо розповідні речення? питальні речення? спонукальні речення?

3. Прочитайте парами неокличні та окличні речення. Які речення передають окличну інтонацію в усному та писемному мовленні?

4. Складіть за таблицею власні речення. Запишіть їх.

60. 1. Із складів утвори слова. Запиши. Яке серед цих слів є зайвим? Чому?

сад са дів ник са дом

2. Спиши поетичні рядки.

Мені наснився тихий сад,
роса, спориш на стежці.

Василь Стус

гекта́р

кіломе́тр

61. 1. Прочитай текст. Як ти розумієш вислів «викохав садок»?

Дядько Роман викохав садок. І в садку в нього справжні дива! На одній гілці яблуко сніжно-біле. А на сусідній — золотисте або зовсім червонощоке. Визирають яблука з-поміж листя, сміються до сонця, наливаються, спіють (За Олесем Гончарем).

2. Постав письмово декілька запитань до першого речення.

3. Визнач головні члени в останньому реченні. Скільки в ньому присудків? Яке враження створюється завдяки вживанню декількох дієслів-присудків? Перебудуй це речення в спонукальне і запиши. Склади до нього схему.

62. 1. Прочитай уривок з тексту.

ЯБЛУКО І СВІТАНОК

Малий Мишко часто приходив до свого дідуся Корнія. Пригощав дідусь онука смачними яблуками, грушами, медом.

Та Мишко не міг відірвати очей від великого білого яблука, що виросло аж на вершечку однієї яблуні.

— Дідусю, любий, дозволь мені зірвати он те яблуко!

— Ні, — відповів дідусь, — це яблуко належить тому, хто прийде в сад на світанку і попрацює годинку... (За Василем Сухомлинським).

2. Яким ти уявляєш дідуся Корнія? А Мишка?

3. Подумай, яке закінчення може мати цей твір.

4. Випиши з тексту одне розповідне і одне спонукальне речення. У спонукальному реченні підкресли звертання.

§ 9. Головні та другорядні члени речення. Зв'язок слів у реченні

Барви осіннього лісу

63. 1. Прочитай вірш Катрусі — твоєї ровесниці. Які почуття він пробуджує?

Осінь мрійна, осінь мила
все багрянцем притрусила.
І сама — в барвистім листі,
ще й калиновім намисті...

2. Які іменники та зв'язані за змістом прикметники малюють пишні шати осені? Які поетичні рядки, казкові історії навіяла тобі золота осінь?
3. Випиши з вірша головні члени речення.

64. 1. Спиши слова та прислів'я.

кетями багрянець намисто

Жовтень ходить по краю та птахів виганяє із гаю.

2. Встанови зв'язок слів у реченні. Скільки в ньому присудків? Як голосом і на письмі передати інтонацію перелічення?
3. На які питання відповідають другорядні члени речення? З якими словами вони зв'язані?

температу́ра

шерéнга

65. 1. Виразно прочитай твір твого ровесника Олега в музичному супроводі.

Скрізь, куди не глянь, — золото, золото. І так тихо...
Тільки інколи налетить вітер, зірве з дерева листочки.
І закружляють вони в повітрі, наче метелики. А листочку так не хочеться з дерева падати. Він аж почервонів з печалі.

Деякі листочки скручуються в дудочку. І коли обережно розгорнути такий листочок, усередині в ньому тремтить кришталева росинка!

2. Як змальовано осінь композитором і юним письменником — образно чи точно? Обґрунтуй свою думку.

3. Постав запитання до кожної частини тексту. Спиши третій абзац і встанови зв'язок слів у першому реченні.

66. 1. Розгляньте букет осінніх листочків. Знайдіть якнайбільше відтінків червоного кольору. Покажіть пурпурові, багряні, вишневі, бордові листочки. Придивіться, як пломеніють червоні кольори в осінньому золоті.

2. Складіть художній опис за поданим початком.

Яких тільки барв немає в осінньому лісі!..

67. 1. Прочитай речення. Пошир його другорядними членами, використовуючи схему.

..., ..., ... — — —

Листочки кружляють.

2. Запиши поширене речення. Підкресли в ньому головні та другорядні члени.

68. З кожної групи слів склади і запиши речення. Прочитай утворений текст. Добери і запиши до нього заголовок.

- Верба, священним, деревом, є;
- в, піснях, оспівана, вона, народних, багатьох;
- вербу, тримають, освячену, образами, за;
- букети, котиків, з, вербових, є, найкращим, для, подарунком, рідних, знайомих, та.

Як побороти страх?

69. 1. Прочитайте вірш. Що у вас викликає посмішку? Чому?

— А куди ти, синку, йдеш?
— На війну, татусю.
— Нащо ж ти дрючок береш?
— Бо гусей боюся.

— Нащо ж хліба стільки взяв?
— То для пса чужого,
щоб мене він не займав,
як піду повз нього.

— А мотузку нащо сплів?
— Прив'яжать гармату,
щоб бува не загубив,
як стану тікати.

Катерина Перелісна

2. Які види речень за метою висловлювання та за інтонацією використовує автор?

3. Прочитайте варіанти заголовків до твору Катерини Перелісної.

Боягуз. А куди ти, синку, йдеш? Заяча душа. На війну!..
Хоробрий вояк.

4. Випишіть заголовки: *I варіант* — які допомагають зрозуміти, про кого розповідається у вірші; *II варіант* — які розкривають головну думку твору.

70. 1. Доповни речення.

Хоробрий вояк боїться _____ і _____.
Він викликає усмішку, бо тільки вдає із себе _____.

2. Встанови зв'язок слів у першому реченні.

71. 1. Спиши слова. Що вони означають?

страшний боязкий

2. До першого слова добери і запиши споріднене. Познач корінь. Яка буква змінилася в корені?

3. Із розсипаних слів склади і запиши прислів'я. *I варіант:* куща, й, лякана, боїться, ворона; *II варіант:* боятися, в, не, ходити, вовка, ліс.

72. Розкажіть, хто з вас боїться собак, темряви, грози. Чи є, на вашу думку, люди, які нічого не бояться? Поміркуйте, коли відчуття страху буває корисним.

73. 1. Прочитай оповідання. Поміркуй, чому твір має таку назву.

БОЯГУЗКА

Валя була боягузкою. Дівчинка боялася жаб, павуків, гусені.

Якось діти гралися на вулиці. Хлопчики будували з піску фортецю, а Валя та її маленький братик Андрійко варили обід для ляльок.

Раптом почулися вигуки:

— Кудлай з ланцюга зірвався! Бережіться!

Діти кинулися врозтіч.

Валя заверещала, схопила в одну руку совок, а в другу — іграшкову сковорідку, заступила собою малого Андрійка.

Ось уже зовсім близько ікласта паща. Валя кинула у пса сковорідку, потім — совок і крикнула з усієї сили:

— Ану, геть!

— Фу! Фу! Кудлай! Сюди!

Це сторож біг навперейми Кудлаю, Валі на допомогу
(За Ніною Артюховою).

2. Що допомогло Валі подолати страх? Запиши відповідь на запитання кількома реченнями.

3. Випиши виділене речення та підкресли в ньому головні члени. Скільки в цьому реченні присудків? Якою частиною мови вони виражені? Поміркуй, з якою метою автор твору використовує декілька присудків.

§ 10. Головні та другорядні однорідні члени речення

Вийся, віночку, гладко...

З народного

74. 1. Прочитай народну пісню в музичному супроводі. Провопи якх слів треба пояснити?

Йдуть дівоньки у садочок,
зів'ють собі віночок
з рутоньки, з м'ятоньки,
з хрещатого барвіночку,
з запашного василечку.

2. Спиши речення і підкресли в ньому головні члени. Скільки в цьому реченні присудків? Який другорядний член пояснює присудок *зів'ють* і відповідає на питання *що*? Які другорядні члени речення відповідають на питання *з чого*?

75. 1. Спиши слова. Яке слово в цьому ряду зайве? Поясни, чому.

в'ють в'язуть зав'язуть

2. Спиши поетичні рядки.

Заквітчай голову дівочу
лілеями та тим рясним
червоним маком...

Тарас Шевченко

3. Підкресли слова, які відповідають на одне й те саме питання і відносяться до одного слова.

Члени речення, які відповідають на одне й те саме питання і відносяться до одного й того ж слова в реченні, називаються **однорідними членами речення**. Якщо однорідні члени речення вимовляються з перелічувальною інтонацією, то на письмі між ними ставиться кома.

76. 1. Прочитай речення. Чим вони відрізняються?

Дівчата збирають квіти.

Дівчата збирають волошки, чорнобривці, барвінок.

2. Спиши речення з переліченням. Скільки другорядних членів у цьому реченні? На яке питання вони відповідають і до якого слова відносяться?

77. 1. Прочитайте і порівняйте речення. Чим вони подібні? Чим відрізняються?

Ходять дівчатка по садочку, в'ють собі віночки.

Ходять Оксанка, Марися, Наталя по садочку, в'ють собі віночки.

2. Спишіть обидва речення. Підкресліть однорідні члени. Якими членами речення вони виступають?

Однорідними членами можуть бути підмети, присудки і другорядні члени речення.

78. 1. Прочитай текст.

ВИЙСЯ, ВІНОЧКУ, ГЛАДКО...

Найкращою оздобою голови дівчини є вінок. Наші дівчата плетуть вінки з маку, синіх волошок, чорнобривців, дикої рожі...

У **плетенні** вінків в Україні досягнуто не меншого мистецтва, як у **вишитті**, **тканні** та **мережанні**.

Дівчата майстерно добирають і комбінують барву, форму квітів у вінку, щоб до лиця було... (За Олексою Воропаєм).

Микола Рачков
Дівчина-українка

2. У яких видах творчості українці досягли високої майстерності?
3. Знайди і випиши речення з однорідними головними членами. Якими членами речення вони виступають?
4. Поясни правопис виділених слів. Побудуй звукову модель слова *ВИШИТТЯ*.

79. 1. Прочитай речення. Побудуй до кожного з них схему.

Маки пломеніють цвітом.

Маки пломеніють червоним, сизим, білим цвітом.

2. Як слід прочитати речення з переліченням? Назви в ньому однорідні другорядні члени. На яке питання вони відповідають та з яким словом зв'язані?
3. Пошир речення однорідними підметами. Запиши.

§ 11. Поєднання однорідних членів речення сполучниками

По хрещатий барвінок...

З народного

80. 1. Розглянь малюнок. Прочитай (заспівай) весільну пісню.

БАРВІНКОВИЙ ВІНОК

Ой що ж там по нових сінях **палає**?
На молоденькій з барвінку вінок **сяє**.

2. Яким настроєм пройнята пісня? З якою метою вжито в пісні виділені слова? До якої частини мови вони належать? Визнач їх час та число.

81. 1. Прочитай. Із поданих складів утвори і запиши слова.

бе сі нь ні бе сі ля ве се мі

2. Які це слова? Визнач корінь у спільнокореневих.
3. Спиши речення. Поясни вживання розділових знаків.

Зелений барвінок є символом нев'янучого кохання, безсмертя.

82. 1. Прочитай текст. Які взаємини між рідними й близькими утверджує народний звичай — плетіння весільних вінків?

ВЕСІЛЬНІ ВІНКИ

Напередодні весілля дівчата сходяться до хати молодої, співають пісень, виплітають весільні вінки.

Приступаючи до плетення вінка для молодої, дружки хором випрошують благословення:

В долину, дівчата, в долину
по червону калину,
по хрещатий барвінок, —
молодій на вінок...

Благослови, Боже,
і отець, і мати, —
будемо вінок зачинати!

За Олексою Воропаєм

2. Запиши з коментуванням перше речення. Підкресли в ньому однорідні члени речення.

83. 1. Прочитайте текст. Поставте запитання до кожного абзацу.

У НІЧ НА ІВАНА КУПАЛА

З давніх-давен в Україні у ніч на Івана Купала дівчата й хлопці розкладають вогнища на горі **або** поблизу річки. Молодь танцює навколо того багаття, стрибає через вогонь.

Дівчата виплітають собі вінки, прикріплюють до них палаючі свічки і темної ночі пускають ті вінки на воду. І ось у темну купальську ніч на спокійній поверхні води пливуть вінки із золотистими вогниками, віщують дівочу долю (*За Олексою Воропаєм*).

2. Знайдіть речення з однорідними членами: *I варіант* — у першому абзаці; *II варіант* — у другому абзаці. На які питання відповідають однорідні члени? З якими словами зв'язані?
3. Зверніть увагу на виділені слова, які зв'язують однорідні члени речення — *й, або, і*. Чи повторюються ці слова в реченнях? Чи ставиться кома перед ними при переліченні?

Однорідні члени речення можуть поєднуватися за допомогою сполучників **і (й), та, або, чи, але, однак**.

84. 1. Прочитай і спиши текст.

Вінок не тільки прикрашав, **а й** охороняв дівчину від лихого ока, нечистої сили.

Цікаво, що в Давній Греції, як і в Україні, вінок був оберегом. Щоб захистити мандрівників від бурі **чи** іншого нещастя, рідні **й** друзі кидали їм услід у море вінки.

2. Добери і запиши до тексту заголовок. Доведи, що дібранний заголовок є влучним. Поясни вживання коми. З якою метою вжито виділені сполучники?

Ні зір, ні сонця, ні весни без краю рідного немає

Олександр Олесь

85. 1. Прочитай поетичні рядки з вірша Тараса Шевченка «На вічну пам'ять Котляревському». Як Кобзар називає Івана Котляревського?

Праведна душе! Прийми мою мову
не мудру, **та** щиру — прийми, привітай.
Прилини до мене хоч на одно слово
та про Україну мені заспівай!

2. У якому з речень сполучник *та* вжито у значенні *але*, а в якому — у значенні *і*?
3. Підготуйся виразно прочитати обидва речення. Голосом передавай інтонацію перелічення та інтонацію протиставлення. Читаючи речення з інтонацією протиставлення, перший однорідний член вимовляй із більшою силою голосу, а другий — понижуючи голос.

86. 1. Прочитай і спиши слова. Які це слова? Познач в них корінь.

незрадливба не зраджу зрада

2. Спиши речення. Підкресли сполучники. Зверни увагу на вживання коми між однорідними членами речення.

Ні зір, ні сонця, ні весни без краю рідного немає.

Олександр Олесь

87. 1. Розгляньте таблицю. Підготуйтеся виразно прочитати подані в ній речення. У якому з речень однорідні члени поєднані інтонацією протиставлення?

Сполучники, що поєднують однорідні члени речення	Правила вживання коми	Приклади речень
і, й, та (у значенні і), чи, або, то — пере- дають <i>інтонацію пе- релічення</i>	Кома не ставить- ся, якщо сполуч- ник не повторю- ється.	Реве та стогне Дніпр широкий. То реве, то стог- не Дніпр широ- кий.
а, але, однак, та (у значенні але) — передають <i>інтонацію протиставлення</i>	Кома ставиться завжди.	Тече вода в синє море, та не ви- тікає.

2. У якому випадку між однорідними членами, поєднаними сполучниками, завжди ставиться кома? У якому випадку ставиться кома між однорідними членами, поєднаними інтонацією перелічення?

3. Запишіть з коментуванням речення, подані в таблиці.

88. 1. Прочитайте і спишіть поетичні рядки Тараса Шевченка.

- ♦ Сонце йде **і** за собою день веде.
- ♦ А серденько соловейком щебече **та** плаче.
- ♦ Увечері посумую, **а** вранці заплачу.
- ♦ Отакий-то Перебендя, старий **та** химерний!
Заспіває весільної, **а** на журбу зверне.

2. Поміркуйте: *I варіант* — у яких реченнях однорідні члени поєднані інтонацією протиставлення; *II варіант* — у яких реченнях однорідні члени поєднані інтонацією перелічення. Поясніть вживання коми між однорідними членами.

89. Прочитай речення. Виділені слова заміни однорідними членами, поданими в дужках. Запиши.

1. Про червону калину люди склали багато **творів**. (Пісень, легенд, розповідей, казок.)

2. Бабуся **працювала**. (Шила, вишивала, садила квіти, готувала їжу, співала.)

3. **Діти** веселяться. (Наталя, Поліна, Юля, Олег, Андрій.)

Завдання і запитання для повторення

1. Які бувають речення за метою висловлювання? А які — за інтонацією?
2. Що називають підметом? А присудком?
3. Які члени речення називають однорідними?
4. Прочитай речення. Перебудуй його в спонукальне з окличною інтонацією.

Облетіло літо листячком із клена (Богдан Чалий).

5. Прочитай речення. Побудуй до них схеми. Встанови в них зв'язок слів.

Листочки летять, кружляють і тихо падають.

Берізка красується платтячком зелененьким, ніжними вітами.

Шумлять верхами дуби, берези, буки.

СЛОВО. ЗНАЧЕННЯ СЛОВА. ЧАСТИНИ МОВИ

§ 12. Частини мови

Осінні хмари сірі, як слони

Ліна Костенко

90. 1. Виразно прочитай вірш. Яку картину малюють у твоїй уяві однорідні присудки? Створи пластичний етюд за мотивами вірша.

Вітер з пожовклим листком
грається в котика-мишки:
то поженеться біжком,
то підкрадається нишком.
Ну, а коли спійма,
буде, дітки, зима.

Віктор Терен

2. Знайди у вірші дієслова майбутнього часу. Добери до них відповідні форми теперішнього часу і запиши за зразком.

Зразок: вітер (що робить?) поженеться; (що робить?) женеться...

91. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. До яких частин мови належать ці спільнокореневі слова? Доведи свою думку.

жов тіє тень тий

2. Спиши поетичні рядки. Підкресли іменники. Визнач їх рід.

Літає голуб, і чомусь так низько.
Мабуть, крило поважчало. Туман.

Ліна Костенко

92. 1. Прочитайте вірш. Скільки в ньому речень? Чому ви так вважаєте? До яких частин мови належать ужиті автором слова?

Великі хмари холодом нагусли.
Червоне листя падає в гаю.
Летять у вирій дуже дикі гуси,
а я слонам привіт передаю.

Ліна Костенко

2. Розгляньте таблицю. Зробіть висновок, за якими ознаками ми розрізняємо частини мови. Чим прийменник і сполучник відрізняються від інших частин мови?

Слово	Частина мови	На яке питання відповідає? Що означає?	У якій формі вжито?	Член речення
хмари	іменник	що? назву предмета	у множ.	підмет
великі	прикметник	які? ознаку предмета	у множ.	другорядний член
нагусли	дієслово	що зробила? дію предмета	у множ. мин. часу	присудок
в	прийменник	не можна поставити питання, службове слово	—	не буває членом речення
а	сполучник	не можна поставити питання, службове слово	—	не буває членом речення

93. 1. Прочитайте уривок із казки. Усно продовжіть її. Визначте розкажіть в особах.

СОСОНКА

Красується сосонка. Прийшла осінь смутна, а сосонці байдуже! Сусідки її, берізки та липки, стоять бідні та за-

журені, листячко з них геть облетіло. А сосонка мов би ще кращою здається поміж смутних товаришок.

— А що, де ваші кучері гарні та рясні? Стоїте деркачами! Немає в світі, як ми, сосни! Ой світе мій, яка ж я гарна та велична! — каже сосонка берізкам та липкам.

Величається вічнозелена красуня. Аж тут прилетіла сорока, застрекотала:

— Че-че-че! Чекай, чекай!... (За Оленою Пчілкою).

2. Спишіть перше речення третього абзацу. Розберіть його за частинами мови.
3. Знайдіть у тексті дієслова-синоніми. З якою метою вони вжиті в казці?

94. 1. Прочитай народні прислів'я та прикмети. Спиши.

Жовтню син, а зимі рідний брат.

Хоч листопад і не лютий, та спитає, чи вдягнений та взутий.

На горобині й дубі багато плодів — чекай суворої зими.

Доки листя з вишень не облетіло, то хоч скільки снігу не було, він не вляжеться — відлига його з'їсть.

2. Які слова вжито в переносному значенні? До якої частини мови вони належать?

**Осінній сад ще яблучка глядить,
листочок-два гойдає на гілляках**

Ліна Костенко

95. 1. Прослухайте музику Петра Чайковського з циклу «Пори року. Осінь» та поетичні рядки. Які почуття вони будять? Спиши.

Останні айстри горілиць зайшлися болем.

Ген килим, витканий із птиць, летить над полем.

Ліна Костенко

2. Як виглядають яскраві квіти на тлі сірого осіннього неба? Чи не нагадують вони прощальний усміх красуні-осені?
3. Прочитайте ще раз вірш. У яких словах виражена туга за літом? До яких частин мови належать ці слова? У якому значенні вони вжиті — прямому чи переносному? Чому ви так вважаєте?

96. 1. Із складів утвори слова. Запиши. Як можна їх погрупувати? Чому?

ту си га ти жи

2. Спиши поетичні рядки. Поясни вживання коми. Підкресли головні члени речення. Якими частинами мови вони виражені?

Осінній сад ще яблучка глядить,
листочок-два гойдає на гілляках.

Ліна Костенко

97. Поспостерігаймо разом, яким прийшов до нас листопад.

Погляньте на гілочки, де гладенькими підвісними до-ріжками ковзають крапельки чистої води. Що ви помітили? Яким буває небо в листопаді туманними ранками, морозними світанками, холодними вечірніми сутінками? На що схожі хмари? Якими стали дерева в нашому гайку? Чи одночасно вони скидають листя? А листя якого дерева залишається на дереві всю зиму?

Придивіться до останнього листочка на дереві. Який він? Що йому може снитися? Про що він згадує? Чому не хоче опадати на землю? Які барви владарюють тепер у нашому гайку? Чому так сталося? Хто ж тут погостював?

Якою ви уявляєте осінь тепер, коли закінчується час її господарювання? А з ким можна порівняти ранню осінь? Яка ж єдина втіха у стомленої господарки-осені? Певно, лічити останні листочки на деревах?

98. 1. За враженнями від уроку мислення в природі складіть і запишіть казку «Лічить осінь листя на деревах»: *I варіант* — самостійно; *II варіант* — за поданими робочими матеріалами Вченого Лиса.

ЛІЧИТЬ ОСІНЬ ЛИСТЯ НА ДЕРЕВАХ

Що могла згадати осінь?

Постаріла, стомилась Осінь. Сіла на пеньочку. Пригадалось їй, як...

Що могла побачити?

Підійшла до ...

Поруч ріс (росла) _____.

Прислухалась осінь: листочки розмовляють між собою:

Складіть діалог

— ...

Раптом налетів Вітер. Дмунув щосили і позбавив Осінь останньої забави.

2. Виразно прочитайте написані твори. Колективно обговоріть їх, відредагуйте. Які слова вжито влучно? До яких частин мови вони належать?
3. Чи вдало, на вашу думку, введено в казку діалог?

99. 1. Прочитай слова. Як їх можна погрупувати?

Прислухались, заслухались, слух, послухати, переслухати, слухання.

2. Запиши слова групами.

Вивірка, білка, білочка...

100. 1. Прочитайте вірш. Якою в ньому зображено білочку?

БІГЛА БІЛКА ДО ЛІЩИНИ

У осінню теплу днину
бігла білка до ліщини,
щоб нарвати, ну хоч трішки,
у торбиночку горішків,
аби маленькі білченята
всмак могли поласувати.

Марія Пономаренко

2. Назвіть іменники, прикметники і дієслова, вжиті у вірші.

3. Випишіть прийменники та інші службові слова.

101. Запиши каліграфічно букви і слова.

Dg Bb дуб білка гідрова

102. 1. Прочитайте текст.

У старому дуплі велетня-дуба жила весела родина білочок. Найменше білченятко Рудик було схоже на пухнасту руду кульку, з якої задержувато стирчали китички вух та хитро виблискували чорні намистини-оченята. Коли Рудик перестрибував з гілки на гілку, над ним рудим парашутом розкривався хвіст.

Рудько ніколи не сумував. Він гасав по слизьких холодних вітах і навіть придумав пісеньку:

Листопад вітром носить ся,
на землю листя просить ся.
Червоне, жовте падає
і килим нам нагадає.

2. Прочитайте, як описано Рудика. Які іменники з переносним значенням, на вашу думку, особливо виразні, влучні? Чому ви так думаєте?

3. Спишіть пісеньку. Вкажіть над словами, до яких частин мови вони належать.

103. 1. Прочитай. З поданих слів, словосполучень, незакінчених речень напиши текст-опис. Про яке звірятко йтиме мова? Добери до тексту заголовок. Допиши кінцівку.

Маленьке прудке звірятко; легке, гнучке, вкрите шерстю; вушка з китичками на кінчиках; передні міцні і гострі; короткі, але чіпкі; тримає їжу; довші і сильніші, ними відштовхується, як пружиною; красивий, великий, подібно до керма, допомагає стрибнути на гілку.

2. Підкресли прикметники.

104. 1. Прочитай текст. Знайди слова, вжиті в переносному значенні.

БІЛОЧКА-МАНДРІВНИЦЯ

Мама-білка навчила маленьку білочку лазити й стрибати. Прохала далеко не забігати. Та біля дуба і ялини руденька знала вже все. Стільки разів чула, як мурмоче старий дуб, а ялина тільки ледь-ледь похитує волохатими вітами.

От одного разу мала вирішила пострибати далі від дуба та ялини.

— С-ш-ш-ш, — раптом почула білочка страшне сичання і побачила, як до неї повзе довга, покручена, тонка й слизька гілка — тільки без листя. Вона ніколи не бачила, щоб гіллячки повзали.

То була ... (За Оксаною Іваненко).

2. Поміркуй, кого побачила білочка.

3. Випиши з тексту два іменники, два прикметники, два дієслова і два прийменники.

ІМЕННИК

§ 13. Повторення вивченого про іменник

Добро завжди перемагає зло

105. 1. Прослухайте (проспівайте) пісню. Які почуття вона будить?

Білий-білий птах —
чистий, як світання.

Чорний-чорний птах —
тихий, як печаль.

Білий-білий птах —
моя любов остання.

Чорний-чорний птах —
то мій найперший жаль.

Анатолій Матвійчук

2. Що можна пов'язати з білим та чорним птахом? Чи не нагадує вам білий птах — день, а чорний — ніч? Які за значенням іменники *ніч — день? радість — сум? добро — зло?*
3. Випишіть з вірша окремо іменники, що є назвами істот та неістот. Визначте рід кожного іменника.

Іменник — це частина мови, що означає назву предмета і відповідає в початковій формі на питання *хто?* або *що?*

106. 1. Спиши слова. Як їх можна погрупувати?

добро лихо зло

2. Спиши речення і встанови в ньому зв'язок слів. Якими членами речення виступають іменники?

Добро завжди перемагає зло.

107. 1. Прочитайте оповідання. Чому воно має таку назву?

ЧОМУ Ж ГОРОБЕЦЬ УТІК?

Збудувала собі Ластівка гніздечко під стріхою. Наносила сухої травички й пір'ячка — під голову покласти.

А тут Горобець заліз у її гніздо. Прилітає Ластівка, просить Горобця:

— Лети собі, Горобчику, добрий молодчику, до свого гнізда, пусти мене в мою хатку.

А Горобець насупився і мовчить.

Ластівка попросила ще раз, потім ще раз, і ще тричі по разі і три рази по тричі. А Горобець сидить та й мовчить.

Почув її слізні благання Шпак, прилетів та й радить:

— Не проси, Ластівко. Це такий розбійник, що ніякі просьби не допоможуть. Висмикни дзьобом у нього пір'їну з голови, от він і втече...

— Як це — висмикнути пір'їну? Йому ж болітиме.

— Тоді лети та будуй собі інше гніздо.

Ластівка сіла, задумалася: «Що ж робити? Горобчика жалко, болітиме, коли висмикнеш пір'їну. Але ж він не комашку якусь відібрав у мене, а хатину».

Затремтіло від гніву її серце. Розправила крильця Ластівка, полетіла стрілою до хатки своєї, роззявила дзьобика, щоб пір'їну в злодія висмикнути. Побачив це Горобець — та й утік.

Дивується Ластівка — чого ж він утік?

А Шпак сидить біля шпаківні та й радіє (За Василем Сухомлинським).

2. Розкажіть текст в особах.

3. Що ж допомогло Ластівці позбутися злодія? Дайте відповідь на запитання кількома реченнями.

4. Випиши з тексту казки спільнокореневі іменники та іменники-синоніми. У кожній групі споріднених слів познач корінь.

§14. Відмінювання іменників

Пишіть листи і надсилайте вчасно

Ліна Костенко

108. 1. Розглянь малюнок і прочитай вірш.

Пишіть листи і надсилайте вчасно,
коли їх ждуть далекі адресати,
коли є час, коли немає часу,
і коли навіть ні про що писати.

Ліна Костенко

2. У якому значенні вжито в тексті слово *лист*? Яке інше значення має це слово?

109. Із букв і складів утвори слова. Запиши.

м ва сту ння ст

телегра́ма

телефо́н

110. 1. Спиши речення, ставлячи слова, що в дужках, у потрібній формі.

1. Забриніла після, заспівало (слово), мов струмок весною, ллється наша мова (В'ячеслав Боднарчук). 2. Ти — весь у (слово), як у сповиткові, з колиски до калини при горбі (Борис Олійник). 3. Бо життя неможливо любити без (слово) (Зінаїда Бебешко).

2. Підкресли змінені слова. Закінчення виділи. За якими питаннями змінюються іменники?

Зміна закінчень іменників за питаннями називається **відмінюванням**, або **змінюванням за відмінками**. В українській мові є сім відмінків.

111. 1. Розгляньте таблицю. Як називаються відмінки іменників? На які питання відповідає кожен з них? Що означає? Чим відрізняється кличний відмінок від інших відмінків?

ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ

Назва відмінка	Питання та допоміжні слова	Відмінювання іменників	
		в однині	у множині
Називний (Н.)	<i>хто? що?</i> (є)	учень шко ла	учні шко ли
Родовий (Р.)	<i>кого? чого?</i> (немає)	уч ня шко ли	уч нів шко л
Давальний (Д.)	<i>кому? чому?</i> (даю)	уч неві (-ю) шко лі	уч ням шко лам
Знахідний (З.)	<i>кого? що?</i> (бачу)	уч ня шко лу	уч нів шко ли
Орудний (О.)	<i>ким? чим?</i> (орудую)	уч нем шко лою	уч нями шко лами
Місцевий (М.)	<i>на кому?</i> <i>на (у) чому?</i>	на уч неві (-ю) у шко лі	на уч нях у шко лах
Кличний (Кл.)	не відповідає на питання	уч ню шко ло	уч ні шко ли

2. Провідмініайте усно слово *адресат* в однині і множині.

Форма називного відмінка однини є початковою формою іменника.

112. 1. Прочитай речення. У якому з них виділене слово вжито у формі називного відмінка? Чому ти так вважаєш?

Оксанко, скажи лагідне, добре слово.

Оксанка каже лагідне, добре слово.

2. Яким членом речення виступає іменник у називному відмінку?

113. 1. Розглянь зображення марок та прочитай текст.

ПЕРШІ ПОШТОВІ МАРКИ

6 травня 1840 року на Лондонському поштамті з'явилися перші марки із зображенням королеви Вікторії.

Перші п'ять українських марок випущено 1917 року, коли наша держава стала самостійною. Намалювали ці марки художники Георгій Нарбут та Антін Середа. На першій марці Середа зобразив вічний і завжди молодий символ української держави — тризуб на тлі сонячного проміння (*Із часопису*).

2. Постав запитання до частин тексту і дай на них відповідь.

3. Спиши другий абзац. Підкресли іменники в називному відмінку.

Бандуристе, орле сизий ...

Тарас Шевченко

114. 1. Прослухайте грамзапис думи «Смерть козака-бандуриста» у виконанні Державної капели бандуристів України. У які часи переносимося на крилах народної думи? Які картини постають у нашій уяві?

2. Що нагадують звуки бандури? Якими барвами переливаються? Які почуття будять?

115. Спиши слова й поетичні рядки. Підкресли іменники в кличному відмінку.

бандура кобза кобзар

Бандуристе, орле сизий!
Добре тобі, брате:
маєш крила, маєш силу,
є коли літати.

Тарас Шевченко

восені́

взі́мку

влі́тку

116. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовки, які співвідносяться з темою тексту та його основною думкою.

Мудрі, безстрашні, високі духом кобзарі несли людям слово правди. **Натхненні співці закликали народ до єднання.** Піднімали його на боротьбу з поневолювачами. Оспівували подвиги мужніх героїв-лицарів. Кобзарева пісня була чи не сильнішою за будь-яку зброю.

Кобзареве мистецтво пережило віки. І народ зберіг його до наших днів (За Анатолієм Григоруком).

2. Випиши виділені речення. Встанови в них зв'язок слів. У яких відмінках ужито іменники в цих реченнях? Якими членами речення вони виступають?

117. 1. Розгляньте таблиці відмінювання іменників української літературної мови. Зверніть увагу, в яких відмінках мають однакові закінчення іменники жіночого роду; чоловічого роду; середнього роду. У яких відмінках іменників чоловічого роду вживаються паралельні закінчення?

ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ В ОДНИНІ

Від-мінок	Питання, допоміжні слова	Жіночий рід			
Н.	<i>хто? що?</i>	дума	пісня	межа	ніч
Р.	<i>кого? чого?</i> (немає)	думи	пісні	межі	ночі
Д.	<i>кому? чому?</i> (даю)	думі	пісні	межі	ночі
З.	<i>кого? що?</i> (бачу)	думу	пісню	межу	ніч
О.	<i>ким? чим?</i>	думою	піснею	межею	ніччю
М.	<i>на кому?</i> <i>на (у) чому?</i>	в думі	в пісні	на межі	у ночі
Кл.		думо	пісне	мéже	ноче

Від-мінок	Питання, допоміжні слова	Чоловічий рід			
Н.	<i>хто? що?</i>	дуб	боєць	край	дощ
Р.	<i>кого? чого?</i> (немає)	дуба	бійця	краю	дощу
Д.	<i>кому? чому?</i> (даю)	дубу	бійцю бійцеві	краю (-єві)	дощу
З.	<i>кого? що?</i> (бачу)	дуб	бійця	край	дощ
О.	<i>ким? чим?</i>	дубом	бійцем	краєм	дощем
М.	<i>на кому?</i> <i>на (у) чому?</i>	на дубі	на бійцеві (-ю)	на краєві, (-ю)	у дощі
Кл.		дубе	бійцю	краю	до́щу

Від- мінок	Питання, допоміжні слова	Середній рід			
Н.	хто? що?	озеро	поле	збіжжя	плече
Р.	кого? чого? (немає)	озера	поля	збіжжя	плеча
Д.	кому? чому? (даю)	озеру	полю	збіжжю	плечу
З.	кого? що? (бачу)	озеро	поле	збіжжя	плече
О.	ким? чим?	озером	полем	збіжжям	плечем
М.	на кому? на (у) чому?	на озері	на полі	у збіжжі	на плечі
Кл.		озеро	поле	збіжжя	плече

2. Доберіть потрібні іменники за поданими моделями.

I варіант	II варіант	III варіант
_____ -а	_____	_____ -о
_____ -я	_____ -о	_____ -о

118. Визнач, за зразком яких іменників відмінюються слова: *карти, землею, коня, полем*. Постав ці слова в початкову форму і провідміній.

Міркуй так: 1) *країною* — ставлю в початкову форму — *країна*, означає неістоту, жіночий рід; знаходжу в таблицях іменник такого ж роду (ж. р.) із таким же закінченням *-а*. Отже, слово *країна* відмінюється за зразком іменника *дума*.

2) *учнем* — ставлю в початкову форму — *учень*, назва істоти, ч. р.; знаходжу в таблиці іменник того ж роду (ч. р.); орієнтуюся на кінцевий приголосний основи, бо закінчення нульове (м'який приголосний). Отже, слово *учень* відмінюється, як *боєць*.

119. 1. Прочитай. Спиши, вставляючи, де потрібно, пропущені закінчення.

СЛАВЕТНИЙ КОБЗАР

Остап Вересай осліп у чотирирічному віці. На наук.. до кобзар.. пішов він у п'ятнадцять років. Остап.. Вересая знав Тарас Шевченко. Він подарував кобзареві свого славнозвісного «Кобзаря».

2. Перевір написання закінчень іменників за таблицями (сс. 59–60).

§ 15. Розрізнення відмінків іменників

... У козаків і музика була

Оксана Пахльовська

120. 1. Прочитай вірш. Чим уславилось українське козацтво?

Не тільки зброя, ох, не тільки зброя,
а в козаків і музика була.
Такі литаври — не піднімуть троє,
такі цимбали — запрягай вола.
Стрибали на вибоях тулумбаси,
дзвеніла скрипка і гула дуда ...

Оксана Пахльовська

2. Значення яких слів тобі невідоме? Звернися до тлумачного словника.
3. Випиши з тексту іменники, які вживаються тільки у множині.

гвинті́вка

121. Прослухай грамзапис народних пісень у виконанні Державної капели бандуристів України. Які почуття, настрої, думи виливав народ у піснях? Які види народних пісень ти знаєш?

122. Спиши слова. Яке слово зайве? Чому?

скрипка дощир сопілка

2. Спиши образний вислів. Яке слово вжито в переносному значенні? Яке враження цим створюється?

Скрипка грає, серце крає.

Олександр Олесь

3. Визнач, у якому відмінку вжито іменники.

123. 1. Прочитайте текст. Визначте відмінок слова бандурист. За потреби скористайтеся таблицею.

БАНДУРА СТАРА-ПРЕСТАРА ...

Колись, було, сяде бандурист край битого шляху, вдарить по струнах. А вони задзвенять, як грізні козацькі шаблі. Слухає бандуриста притихла громада. Голос у бандуриста лине чисто, ясно, натхненно (Із часопису).

2. Користуючись таблицею, порівняйте значення і питання родового та знахідного відмінків іменників — назв істот. Зробіть висновок, як розрізняють ці відмінки.

Родовий відмінок	Знахідний відмінок
кого? (немає)	кого? (бачу)
відсутність чогось або приналежність до когось чи чогось	предмет (особу), на яку спрямована дія
розпізнається підстановкою іменника ж. р. на -а (бандуристка)	розпізнається підстановкою іменника ж. р. на -а (бандуристка)
Голос (у кого?) у бандуриста (у бандуристки) дзвенить урочисто, ясно, натхненно.	Слухає (кого?) славного бандуриста (бандуристку) притихла громада.

124. 1. Прочитай початок легенди. Спиши.

Колись давно-давно в Україні жила собі дівчина. Звали її Кобза. Не красою славилась, не рукоділлям. А був у дівчини дивний дар. Уміла почути, про що шепочуть трави, чого стогне земля, який біль ховають у собі прадавні могили.

2. Склади і запиши продовження легенди за опорними словами: *турецький султан, дівчину, її пісні, наказав, мою країну, славлять.*

125. 1. Прочитай речення. Як їх треба переставити, щоб закінчити легенду про Кобзу із вправи 124?

Лиш доторкнувся меч ката до дівчини, як вона зникла.

Але з дівочих вуст не злинув жоден звук.

Тоді в люті султан наказав замучити Кобзу.

А на землю впав чудесний інструмент.

2. Запиши кінцівку легенди. Встанови зв'язок слів у виділеному реченні. Визнач, у яких відмінках вжито іменники.

Гривня

126. 1. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок.

Назви деяких грошей повідомляють, у яких країнах вони «живуть»: лат — у Латвії; афгані — в Афганістані; заїр — в Заїрі.

У країні Гватемала грошова одиниця має назву рідкісного і дуже красивого птаха — кетцаль. Він не може прожити в неволі жодного дня, його дім — гірські ліси. Тож кожен гватемалець, беручи в руки кетцаль, пам'ятає: для людини головне не гроші, а свобода (*Із журналу «Барвінок»*).

2. Доповніть речення і запишіть з коментуванням.

Кетцаль — грошова одиниця

Гватемалець, беручи в руки кетцаль, пам'ятає:

3. Визначте відмінок слова *кетцаль* у кожному реченні.

Міркуйте так: щоб визначити відмінок іменника, встановлюємо зв'язок слів у реченні. Спочатку визначаємо головні члени речення, а тоді ставимо питання від підмета і присудка до залежних слів та співвідносимо ці питання з питаннями відмінків.

Іменник у називному відмінку в реченні найчастіше виступає підметом.

4. Порівняйте значення та питання називного і знахідного відмінків, користуючись таблицею. Зробіть висновок, як їх розрізняють, коли іменник без прийменника.

Називний відмінок	Знахідний відмінок
<i>що?</i> (назва неістот)	<i>що?</i> (назва неістот)
Означає предмет, що виконує дію	Означає предмет, на який скерована дія
(<i>Що?</i>) Кетцаль (Н.) — грошова одиниця.	Бере в руки (<i>що?</i>) кетцаль (З.).

127. 1. Спиши слова. Яке з них є зайвим у цьому ряду?

пам'ять пам'ятний м'ята

2. Спиши прислів'я. Як ти розумієш його зміст?

Знати й уміти — за плечима не носити.

напам'ять

3. Добери і запиши до слова *свобода* синоніми та антонім.

128. 1. Прочитай текст і розглянь малюнок. Постав запитання до кожного абзацу.

ОДНА ГРИВНЯ — ОДИН ВІЛ

Гривня з'явилася за часів Київської Русі. Це був зли-ток — срібний, іноді золотий. За одну **гривню** можна було купити одного вола.

Гривні знову з'явилися за часів **відродження** україн-ської державності в 1919–1920 роках. Тепер — це наші українські гроші.

2. Визнач рід та відмінок виділених іменників. За потреби користуйтеся таблицями на сс. 59–60.

129. 1. Запиши речення. Підкресли в них головні члени. Визнач, у якому відмінку вжито виділені іменники. Об-ґрунтуй свою відповідь.

Українська **державність** відродилася в 1919–1920 ро-ках. Український народ виборов свою **державність** у 1919–1920 роках.

2. У якому відмінку вжито слово *народ*? Склади і запиши речення зі словом *народ* у знахідному відмінку.

Які щасливі очі у казок

Ліна Костенко

130. 1. Прочитай текст. Чому він має таку назву?

ЗОЛОТА КРИНИЦЯ

Чи задумувались ви над тим, чому не вмирають на-родні казки?

А безсмертні вони тому, що в них живе сам народ, його мудрість, волелюбність, іскрометний жарт (Із часопису «Соняшник»).

2. Випиши іменники жіночого роду, постав їх у початкову форму, познач основу та закінчення.

131. 1. Спиши слова. Які ці слова за значенням?

безсмертя вічність

2. Спиши крилатий вислів. Як ти його розумієш? Вкажи рід і відмінок іменників.

Які щасливі очі у казок!

Ліна Костенко

лівóруч

правóруч

132. 1. Розгляньте малюнок і прочитайте уривок з казки про Ілля Муромця і Солов'я-розбійника.

Сів Ілля Муромець на коня і поїхав на Київ. А на Київ треба було їхати манівцями, бо на прямій дорозі сидів страшний Соловей-розбійник. Усіх повбивав лютий ворог — **там ні птиця не пролітала, ні звір не пробігав, ніякий богатир не проходив.**

Ілля Муромець рушив прямою дорогою, повз той ліс, де Соловей-розбійник сидів ...

2. З якою метою вжито виділені слова? Яку картину малюють вони у вашій уяві? Що уособлює Соловей-розбійник? Які риси українського народу втілює Ілля Муромець?

3. Спишіть речення. Визначте відмінок слова *землі*.

Несхитні витязі виборювали волю рідній землі. Несхитні витязі подолали ворогів на рідній землі.

4. За потреби скористайтесь таблицею. Зробіть висновок, як розрізняють давальний та місцевий відмінки.

Давальний відмінок	Місцевий відмінок
<i>кому? чому? (даю)</i>	<i>на кому? на чому?</i>
означає особу або предмет, на користь яких відбувається дія	має значення місце дії
рідко вживається з прийменниками	завжди вживається з прийменником
Несхитні витязі виборювали волю рідній (<i>чому?</i>) землі.	Несхитні витязі подолали ворогів (<i>де? на чому?</i>) на рідній землі.

133. 1. Прочитай текст. Знайди зачин, основну і заключну частини. Постав до кожної частини запитання. Усно дай на них відповідь.

КАЗКА, ЩО СТАЛА ДІЙСНІСТЮ

З дитинства відомі нам перекази про билинного богатиря Іллю Муромця, який служив у київського князя Володимира. Під Черніговом існувала навіть могила, де, за легендою, був похований славетний герой. **І от у 1992 році українські археологи провели розкопки на цьому місці.** І несподівано для себе знайшли кістяк, який міг належати тільки надзвичайно могутній людині, і поруч — зброю велетенських розмірів (*Сергій Гановський*).

2. Спиши основну частину. Встанови зв'язок слів у виділеному реченні. У якому відмінку і числі вжито іменники в цьому реченні?

ЗМІСТ

МОВА І МОВЛЕННЯ

§ 1. Мова в житті народу	4
§ 2. Збагачення мови новими словами	6
§ 3. Культура мовлення і культура спілкування	8

ТЕКСТ

§ 4. Заголовок. Найважливіші у тексті слова.....	11
§ 5. Тема і основна думка тексту	15
§ 6. Будова тексту	21
§ 7. Про одне і те ж по-різному.....	26

РЕЧЕННЯ

§ 8. Види речень	31
§ 9. Головні та другорядні члени речення. Зв'язок слів у реченні.....	34
§ 10. Головні та другорядні однорідні члени речення	38
§ 11. Поєднання однорідних членів речення сполучниками	41

СЛОВО. ЗНАЧЕННЯ СЛОВА. ЧАСТИНИ МОВИ

§ 12. Частини мови	46
--------------------------	----

ІМЕННИК

§ 13. Повторення вивченого про іменник.....	53
§ 14. Відмінювання іменників	55
§ 15. Розрізнення відмінків іменників.....	61
§ 16. Чергування звуків [i] з [o], [e] в іменниках жіночого і чоловічого роду	68
§ 17. Зміна приголосних в іменниках перед закінченням -i	69
§ 18. Правопис закінчень іменників жіночого та чоловічого роду на -а (-я) в родовому відмінку однини	72
§ 19. Правопис закінчень іменників чоловічого роду в родовому відмінку однини	74
§ 20. Правопис закінчень іменників чоловічого і жіночого роду в орудному відмінку однини	76
§ 21. Правопис закінчень іменників жіночого роду з нульовим закінченням у початковій формі в орудному відмінку однини	80
§ 22. Паралельні закінчення іменників чоловічого роду в давальному і місцевому відмінках однини	82
§ 23. Правопис відмінкових закінчень іменників у множині	84

ПРИКМЕТНИК

§ 24. Роль прикметників у мовленні	91
--	----

§ 25. Змінювання прикметників за родами та числами.....	97
§ 26. Відмінювання прикметників.....	100
§ 27. Вимова та правопис прикметників із суфіксами -ськ-, -зьк-, -цьк-.....	114
§ 28. Вживання м'якого знака перед закінченням прикметників.....	116
§ 29. Вимова та написання закінчень -ій у прикметниках жіночого роду в давальному і місцевому відмінках однини.....	118
§ 30. Відмінювання прикметників у множині.....	120

ЧИСЛІВНИК

§ 31. Числівник як частина мови.....	123
§ 32. Вимова та правопис числівників.....	125

ЗАЙМЕННИК

§ 33. Займенник як частина мови.....	132
§ 34. Особові займенники.....	134
§ 35. Займенники 1-ї особи однини і множини. Написання займенників з прийменниками.....	137
§ 36. Займенники 2-ї особи однини і множини.....	139
§ 37. Займенники 3-ї особи однини і множини.....	140
§ 38. Роль займенників у текстах.....	143

ДІЄСЛОВО

§ 39. Повторення вивченого про дієслово як частину мови. Роль дієслова в реченні.....	146
§ 40. Зв'язок дієслова з іншими частинами мови. Змінювання дієслів за числами.....	148
§ 41. Змінювання дієслів за часами.....	151
§ 42. Неозначена форма дієслова.....	155
§ 43. Дієслова, що означають незавершену і завершену дію.....	157
§ 44. Змінювання дієслів теперішнього часу за особами і числами.....	161
§ 45. Змінювання дієслів майбутнього часу за особами і числами.....	163
§ 46. Особові закінчення дієслів.....	166
§ 47. Правопис ненаголошених особових закінчень дієслів теперішнього і майбутнього часу.....	175
§ 48. Змінювання дієслів минулого часу за родами і числами.....	178
§ 49. Значення -ся (-сь). Вимова і правопис дієслів на -ся (-сь).....	180

ПРИСЛІВНИК

§ 50. Поняття про прислівник як частину мови.....	184
---	-----

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО В 1–4 КЛАСАХ

Навчальне видання

**ВАРЗАЦЬКА Лариса Олександрівна
ЗРОЛЬ Галина Євгенівна
ШИЛЬЦОВА Любов Михайлівна**

УКРАЇНСЬКА МОВА

**Підручник для 4 класу
загальноосвітніх навчальних закладів**

Головний редактор *Богдан Будний*
Редактор *Ірина Чорненька*
Художник *Ігор Козій*
Обкладинка *Володимира Басалиги*
Комп'ютерна верстка *Галини Телев'як*
Художній редактор *Ростислав Крамар*
Технічний редактор *Оксана Чучук*

Підписано до друку 14.01.2015. Формат 70х100/16. Папір офсетний.
Гарнітура Pragmatica. Друк офсетний. Умовн. друк арк. 16,848. Умовн. фарбо-відб. 67,392.

Видавництво «Навчальна книга – Богдан»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 4221 від 07.12.2011 р.

Навчальна книга – Богдан, просп. С. Бандери, 34а, м. Тернопіль, 46002
Навчальна книга – Богдан, а/с 529, м. Тернопіль, 46008
тел./факс (0352)52-06-07; 52-19-66; 52-05-48
office@bohdan-books.com www.bohdan-books.com